

**ELEMEN PAN-ISLAMISME DALAM HUBUNGAN EMPAYAR
UTHMANIYYAH DENGAN KERAJAAN KESULTANAN
JOHOR DARI ABAD KE-18 MASIHI HINGGA PERANG
DUNIA PERTAMA**
***ELEMENTS OF PAN-ISLAMISM IN THE RELATIONSHIP
BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE GOVERNMENT
OF THE SULTANATE OF JOHORE FROM THE 18TH CENTURY
TO THE FIRST WORLD WAR***

MOHAMAD SHAUKHI MOHD RADZI¹ MOHD SOHAIMI ESA²
ZAINI OTHMAN³

^{1&3}Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Malaysia Sabah,
88400 Kota Kinabalu, Sabah

²Pusat Penataran Ilmu dan Bahasa, Universiti Malaysia Sabah,
88400 Kota Kinabalu, Sabah
shaukhi@ums.edu.my

Tarikh dihantar: 23 Julai 2020 / Tarikh diterima: 1 September 2020

ABSTRAK Hubungan antara Empayar Uthmaniyyah dan Kerajaan Kesultanan Melayu di Nusantara pada abad ke-16 sehingga Perang Dunia Pertama merupakan perhubungan yang diasaskan oleh semangat ummatik atau Pan-Islamisme. Ia terbukti menerusi catatan sejarah yang menunjukkan Empayar Uthmaniyyah yang menjadi kuasa tertinggi khilafah umat Islam pada abad-abad berkenaan bertanggungjawab dalam melindungi Kerajaan Kesultanan Melayu di Nusantara. Kerajaan Kesultanan Johor bermula pada abad ke-18 Masihi telah menjalinkan hubungan yang rapat dengan empayar tersebut. Penubuhan konsulat Uthmaniyyah di Singapura pada tahun 1864 dan pelantikan wakil empayar tersebut dalam kalangan masyarakat tempatan menunjukkan betapa rapatnya hubungan antara kedua-dua kuasa Islam tersebut. Antara aspek yang begitu ditekankan dalam perhubungan tersebut ialah persoalan keselamatan perdagangan, jemaah haji ke Mekah, bantuan armada laut dan sebagainya. Ternyata, perhubungan yang diasaskan ini telah memberi kesan kepada kuasa Barat terutamanya British dan Belanda khususnya kekhuatiran bersabit penularan semangat anti-penjajahan di Asia Tenggara, khususnya di Tanah Melayu dan Indonesia, sekali gus membuktikan semangat pan-Islamisme menjadi asas kepada perhubungan yang telah dijalinkan tersebut. Dari aspek metode kajian, penulis menggunakan metode kualitatif, iaitu perolehan dan analisis sumber-sumber sejarah daripada sumber kepustakaan, sumber arkib serta laporan dan artikel kerja para sarjana yang telah diterbitkan.

Kata kunci: Sejarah diplomatik, dunia Islam, pan-Islamisme, Johor, Uthmaniyyah.

ABSTRACT *The relationship between the Ottoman empire and the imperial government of the Malay Archipelago in the 16th century until the First World War was founded by the spirit of relationship ummatic or Pan-Islamism. It is proved by the historical record shows that the Ottoman Empire became the supreme power of the caliphate of Islam in the centuries undertakes to protect the imperial government of the Malay Archipelago. The government of the Johore sultanate began in the 18th century and had close ties with the empire. The establishment of the Ottoman consulate in Singapore in 1864 and the appointment of representatives of the empire among the local community showed how close the relationship was between the two Islamic powers. Among the aspects that are so emphasized in the relationship are the question of trade security, pilgrims to Mecca, naval assistance and so on. It turns out that the relationship was founded affects the Western powers, especially Britain and the Netherlands in particular concerns related spreading spirit of anti-colonialism in Southeast Asia, particularly in Malaya and Indonesia. It turns out that the spirit of pan-Islamism is the basis of the relationship that has been established. In terms of research methods, the author uses a qualitative method that is the acquisition and analysis of historical sources from library sources, archival sources as well as reports and papers of scholars that have been published.*

Keywords: *Diplomatic history, Islamic world, pan-Islamism, Johor, Uthmaniyyah.*

PENGENALAN

Hubungan di antara sebuah negara dengan negara yang lain tidak harus dilihat dari aspek hubungan semasa sahaja. Pada asasnya, hubungan yang terbina ini kebiasaannya dicorakkan oleh hubungan sejarah lampau yang dilingkungi aspek-aspek politik, sosial, ekonomi dan sebagainya. Kebersamaan kepentingan dan nilai dalam aspek-apek tersebut telah diterjemahkan dalam bentuk hubungan diplomatik yang dilihat memberi kebaikan kepada kedua-

dua pihak. Walaupun hubungan pada masa lampau terikat dengan sistem tradisi dunia pada ketika itu, yakni sebelum pengenalan negara bangsa dan badan-badan antarabangsa yang mengawal keamanan dunia, hubungan tersebut akan memberi kesan kepada kelangsungan hubungan dua hala sesebuah negara tersebut pada era moden ini.

Hubungan di antara Malaysia dan Turki pada era moden ini, khususnya selepas termeterainya perjanjian hubungan diplomatik pada tahun 1964, banyak terkesan dengan hubungan yang terbina pada abad yang lampau. Sebagaimana juga hubungan Malaysia dengan negara Islam (secara khususnya) yang lain seperti Mesir, Arab Saudi, Yaman dan sebagainya, hubungan Malaysia dan Turki juga dibina daripada hubungan sejarah Empayar Uthmaniyyah dan Tanah Melayu (serta Nusantara). Dalam aspek keselamatan, Empayar Uthmaniyyah yang juga dikenali sebagai Raja Rum oleh masyarakat Nusantara telah menghantar armada lautnya dalam mempertahankan masyarakat Islam daripada serangan pihak Barat. Kerajaan Aceh secara langsungnya telah menerima bantuan ketenteraan daripada pihak Uthmaniyyah pada tahun 1564. Ia bertujuan untuk menghadapi pihak Portugis yang mengganggu gugat kerajaan Aceh sebagai kerajaan Islam di Alam Melayu bagi menggantikan Kerajaan Melaka yang telah ditakluki pada tahun 1511 oleh pihak Portugis. Pada abad ke-19 Masihi, perlindungan ke atas Aceh telah diperbaharui apabila Sultan Abdul Mejid telah mengeluarkan titah Diraja atau *firman* bagi mempertahankan Aceh daripada serangan Belanda. Hal ini telah menyebabkan usaha Belanda untuk menakluki Aceh menghadapi kegagalan. Namun pada tahun 1904, Aceh akhirnya telah jatuh ke tangan Belanda. Pengaruh Kerajaan Uthmaniyyah dalam Kerajaan Aceh masih terbukti sehingga sekarang seperti pemakaian bendera Kerajaan Uthmaniyyah dan seumpamanya.

Dalam konteks hubungan Malaysia dan Turki secara khusus, ia bermula dengan berlatarbelakangkan hubungan Kerajaan Johor dan Uthmaniyyah. Pada era Sultan Abdul Hamid II pada penghujung abad ke-19 Masihi, baginda telah memperkenalkan konsep pan-Islamisme yang bertujuan untuk mengembalikan solidariti umat Islam yang semakin luntur. Ia telah menyebabkan kekuatan umat Islam di seluruh dunia Islam semakin lemah dan akhirnya dijajah oleh kuasa-kuasa Barat. Pada pertengahan tahun 1860,

Sultan Abu Bakar telah mengadakan lawatan ke Istanbul bagi menemui Sultan Abdul Hamid II. Dalam lawatan tersebut, Kerajaan Uthmaniyyah telah bersetuju membuka konsulat Kerajaan Uthmaniyyah di Singapura atas persetujuan bersama pihak British. Mereka juga saling memperlihatkan rasa simpati terhadap Kerajaan Aceh yang mendapat tekanan hebat daripada pihak Belanda. Selepas kekalahan Empayar Uthmaniyyah dalam Perang Dunia I dan termansuhnya empayar tersebut pada tahun 1924, masyarakat Tanah, terutamanya dalam kalangan masyarakat Islam, menunjukkan pelbagai reaksi terhadap peristiwa tersebut. Pelbagai penerbitan telah diterbitkan di Tanah Melayu sebagai wadah berita yang penting khususnya yang berkaitan dengan kesedaran masyarakat Islam di Tanah Melayu. Majalah *Idaran Zaman*, *Saudara* dan beberapa penerbitan yang lain telah membuktikan keprihatinan dan hubungan yang rapat masyarakat Melayu dalam hal ehwal yang berkaitan dengan Empayar Uthmaniyyah dan Republik Turki. Hal ini berlarutan ke dekad 1930-an sehingga mempengaruhi pencorakan bentuk nasionalisme dalam menuntut kemerdekaan di Tanah Melayu.

SOROTAN LITERATUR

Dalam konteks hubungan sejarah antara Nusantara yang merangkumi Tanah Melayu dengan Empayar Uthmaniyyah, Anthony Reid dalam artikelnya, *The Ottoman in Southeast Asia* (2005) telah membincangkan hubungan Alam Melayu dengan Empayar Uthmaniyyah, khususnya pada abad ke-16 Masihi hingga awal abad ke-20 Masihi, iaitu pada tahun 1915. Peranan yang dimainkan oleh Empayar Uthmaniyyah pada ketika ini adalah sebagai pelindung kepada umat Islam sejajar dengan statusnya sebagai empayar Islam. Empayar tersebut yang dikenali sebagai Raja Rum dalam kalangan masyarakat Islam Nusantara sangat dipandang mulia dan tinggi. Apabila kuasa Barat bermula dengan Portugis memulakan penjajahan ke Alam Melayu dan menguasai jalan perdagangan di Lautan Hindi seawal pada tahun 1498, ia secara langsung telah mendedahkan Kerajaan Islam di Nusantara dalam keadaan bahaya. Sehubungan itu, Empayar Uthmaniyyah telah meluaskan kekuatan armada lautnya untuk menguasai Laut Merah dan jalan perdagangan di sekitar teluk dan Lautan Hindi. Langkah ini penting agar pedagang lada dan rempah-ratus yang melalui jalan perdagangan ini dapat dilindungi

oleh serangan kuasa Barat. Ia berlaku semasa pemerintahan Sultan Selim I (1512–1520) dan Sultan Sulayman al-Qanuni (1520–1566).

Perlindungan ini bukan sekadar dari aspek perdagangan sahaja, malah ianya telah diperluaskan dalam aspek ketenteraan. Pada tahun 1564, empayar tersebut telah menghantar pasukan tentera ke Aceh, iaitu pada pemerintahan Sultan Alauddin al-Kahhar bagi melindungi wilayah Aceh daripada serangan Portugis. Bantuan juga diberikan untuk menyerang Portugis di Melaka, Maluku dan sekitar selatan India. Hubungan ini telah berlangsung sehingga akhir abad ke-19 sehinggalah Aceh jatuh ke tangan Belanda pada era pemerintahan Sultan Muhammad Daud Syah Johan yang menyerah kalah kepada pihak Belanda pada tahun 1903. Dalam konteks hubungan Empayar Uthmaniyyah dan Tanah Melayu, Reid menjelaskan bahawa ia bermula pada era Sultan Abu Bakar. Ia disebabkan oleh tertubuhnya konsulat Turki di Singapura pada tahun 1864 dengan melantik Sayyid al-Juneid daripada keluarga al-Juneid dan Sayyid Muhammad al-Sagoff daripada keluarga Arab Hadrami untuk menjadi wakil mereka di Singapura. Kedua-dua keluarga ini mempunyai hubungan yang baik dengan Sultan Abu Bakar.

Hubungan dari aspek Islam semakin disemarakkan apabila Sultan Abdul Hamid II (1876–1908) telah mencetuskan semangat pan-Islamisme, khusus untuk mendapat sokongan dunia Islam terhadap Empayar Uthmaniyyah yang kalah pada perang Russia-Turki (1877–1878). Kebimbangan British dan Belanda di wilayah Indonesia, Singapura dan Tanah Melayu apabila lawatan Muhammad al-Sagoff ke Palembang dan Aceh didakwa sebagai mencetuskan pemberontakan masyarakat Islam terhadap mereka. Pada bulan Februari 1915, setelah Empayar Uthmaniyyah menyertai Perang Dunia Pertama, semangat pan-Islamisme tercetus di Singapura apabila askar-askar British yang beragama Islam dari keturunan India dan Melayu telah memberontak melawan British. Akibatnya, seramai 33 askar British dan 18 orang awam terkorban. Namun demikian, hubungan Sultan Abu Bakar dengan pihak British masih utuh kerana baginda dikatakan menjalankan dasar tidak campur tangan dalam urusan Turki walaupun mempunyai hubungan yang baik dengan pihak Uthmaniyyah.

Hubungan Empayar Uthmaniyyah dan Tanah Melayu telah diperincikan oleh Ermy Azziaty Rozali dalam bukunya, *Turki Uthmaniah, Persepsi dan*

Pengaruh dalam Masyarakat Melayu (2016). Karya ini menjelaskan secara terperinci berkaitan sanjungan tinggi masyarakat Melayu terhadap Empayar Uthmaniyyah serta peranan dan pengaruh empayar tersebut terhadap semangat pan-Islamisme daripada abad ke-16 sehingga awal abad ke-20. Menurut *Hikayat Merong Mahawangsa*, masyarakat Melayu menganggap sultan-sultan Turki sebagai “Raja Rom” yang disifatkan sebagai pemimpin agung yang kuat dan bijaksana. Hubungan awal dengan alam Melayu telah dijelaskan dalam karya ini dengan menjadikan karya-karya sastera awal seperti *Hikayat Hang Tuah*, *Hikayat Raja-Raja Pasai*, *Sejarah Melayu* dan sebagainya sebagai bukti perhubungan tersebut. Boleh dikatakan keseluruhan karya tersebut memaparkan kemakmuran, kekuatan dan keagungan Empayar Uthmaniyyah. Lawatan Sultan Abu Bakar ke empayar tersebut pada tahun 1879 dan 1893 telah dicatatkan oleh karya *Syair Sultan Abu Bakar* dan *Syair Tanah Melayu*. Baginda telah dianugerahkan bintang kebesaran Turki Uthmaniyyah darjah pertama oleh Sultan Abdul Hamid II.

Fasa-fasa penerbitan majalah dan akhbar dari tahun 1876 hingga dekad 60-an tidak kurang pentingnya dalam menerangkan pengaruh empayar Uthmaniyyah terhadap politik Tanah Melayu. Akhbar dan majalah seperti *Jawi Peranakan*, *al-Imam*, *Neracha*, *Tunas Melayu*, *Seruan Azhar* dan *Idaran Zaman* secara penuh semangat memaparkan hal ehwal Uthmaniyyah, sama ada dalam persoalan keagungan dan kemakmuran mahupun peperangan yang dihadapi oleh empayar tersebut. Gagasan pan-Islamisme sebagai semangat kepada gerakan perpaduan Islam juga telah digerakkan oleh Sultan Abdul Hamid II bermula pada tahun 1876. Idea gerakan ini telah banyak dimuatkan dalam akhbar dan majalah yang disebut sebelum ini dan sebagai idea yang paling ampuh bagi masyarakat Islam bangun menentang penjajahan Barat dan seterusnya menuntut kemerdekaan. Walau bagaimanapun, buku ini hanya meliputi skop perbincangannya sehingga dekad sebelum merdeka sahaja.

Persoalan hubungan sosial dari sudut kekeluargaan diraja dan bangsawan antara Turki dan Tanah Melayu telah dibahaskan dalam karya Mehmet Ozay dan Ekrem Saltik, *The Myth and Reality of Rukiye Hanım in the Context of Turkish Malay Relations (1864–1904)* (2015). Artikel ini memaparkan hubungan kekeluargaan yang wujud antara Turki dan Tanah Melayu melalui seorang wanita yang dihadiahkan oleh Sultan Uthmaniyyah sebagai tanda

persahabatan khususnya dengan Kesultanan Johor. Wanita tersebut bernama Rukiye Hanim berketurunan Circassia di wilayah Asia Tengah. Melalui beliau, wujudnya keturunan Turki di Tanah Melayu iaitu melalui tiga perkahwinan bersama lelaki tempatan. Perkahwinan pertamanya adalah dengan Ungku Majid bin Temenggung Ibrahim iaitu adik bongsu Sultan Abu Bakar. Hasil perkahwinan tersebut, beliau dikurniakan dua orang anak iaitu Ungku Abdul Aziz dan Ungku Abdul Hamid. Ungku Abdul Hamid mempunyai anak iaitu Ungku Abdul Aziz iaitu tokoh akademik tersohor Malaysia.

Perkahwinan kedua Rukiye Hanim pula berlangsung selepas kematian Ungku Majid pada tahun 1889, iaitu dengan pasangannya Syed Abdullah Syed Mohsin al-Attas, berketurunan peniaga Arab Hadrami yang berhijrah dari Bandung ke Singapura. Beliau dikurniakan anak iaitu Syed Ali al-Atas. Perkahwinan ini dikatakan tidak begitu disenangi oleh Sultan Abu Bakar atas sebab-sebab tertentu yang tidak diketahui, menyebabkan Syed Abdullah telah menceraikan Rukiye Hanim dalam usia perkahwinan mereka yang begitu singkat. Syed Ali al-Atas telah dikurniakan anak yang antaranya ialah Syed Hussein al-Attas dan Syed Naquib al-Attas, yang juga merupakan dua tokoh intelektual dan ahli akademik tersohor di negara Malaysia. Perkahwinan ketiga Rukiye Hanim pula adalah dengan Dato' Jaafar Haji Mohamad, seorang tokoh politik negeri Johor yang mendapat kepercayaan besar daripada Sultan Abu Bakar. Beliau dikatakan selalu diberi kepercayaan oleh Sultan Abu Bakar untuk menjalankan tugas-tugas pentadbiran apabila baginda melakukan lawatan ke luar negara. Beliau juga mempunyai pertalian kekeluargaan dengan Sultan Abu Bakar. Beliau telah dilantik sebagai menteri besar Johor yang pertama. Hasil perkahwinan ini, beliau telah dikurniakan tujuh orang anak. Salah seorang daripadanya ialah Dato' Onn, salah seorang tokoh politik dan nasionalisme terkenal di negara Malaysia yang juga bapa kepada perdana menteri Malaysia ketiga, Tun Huseein Onn. Hubungan kekeluargaan ini adalah begitu signifikan untuk dikaji kerana sedikit sebanyak mencorakkan perhubungan antara Malaysia dan Turki pada era selepas merdeka.

Nurulwahida Fauzi, Ali Mohammad dan Saim Kayadibi dalam artikel "*The religious-intellectual network: The arrival of Islam in the Archipelago*" (2011) menjelaskan secara terperinci peranan Empayar Uthmaniyyah dalam aspek penyebaran agama Islam dan perkembangan

intelektual di Alam Melayu. Kajian ini meliputi dari era awal perhubungan empayar tersebut di Alam Melayu, iaitu pada abad ke-16 sehingga awal abad ke-20. Artikel ini menjelaskan terdapat dua faktor utama pengawalan empayar tersebut terhadap Alam Melayu. Pertama, disebabkan oleh faktor ekonomi, iaitu pengawalan terhadap produk-produk utama yang menjadi barangan keperluan di empayar tersebut seperti bijirin, padi, gula, lada dan seumpamanya. Kedua, ialah hubungan rapat pemerintah Empayar Uthmaniyyah dengan pemerintah-pemerintah tempatan yang diasaskan oleh politik keagamaan Islam. Perhubungan ini penting dalam meraih sokongan moral khususnya apabila bertembung dengan ancaman kolonial Barat. Artikel ini menggambarkan hubungan yang baik antara kedua-dua pihak pada era pemerintahan Sultan Alauddin Riayat Syah al-Kahar dengan terdapatnya utusan baginda yang dihantar ke Uthmaniyyah pada tahun 1562. Utusan yang bernama Huseyn Efendi telah memohon bantuan pihak Uthmaniyyah bagi membantu mereka menghadapi pihak Portugis. Peristiwa penentangan Dato' Bahaman di Pahang juga dikatakan mendapat bantuan daripada empayar tersebut apabila bantuan tersebut disalurkan melalui bantuan fizikal berbentuk tentera dan seumpamanya.

HUBUNGAN EMPAYAR UTHMANIYYAH DAN ALAM MELAYU SEHINGGA ABAD KE-19 MASIHI

Dalam membahaskan hubungan dan pengaruh Islam ke atas Alam Melayu, adalah sangat sukar untuk menafikan peranan yang dimainkan oleh Empayar Uthmaniyyah khususnya dalam mempertahankan solidariti umat Islam daripada serangan pihak Barat. Justeru, Empayar Uthmaniyyah telah mengambil inisiatif penting dalam mengadakan hubungan diplomatik dengan kerajaan-kerajaan yang berada di wilayah Alam Melayu ini. Sebagai empayar yang menerajui kepimpinan umat Islam sejak abad ke-13 hingga abad ke-20 Masihi, Empayar Uthmaniyyah melalui para sultannya telah mengambil tanggungjawab memastikan umat Islam di seluruh dunia Islam berada dalam keadaan aman. Hal ini amat diperlukan memandangkan kuasa Barat telah menjalankan dasar kolonialisme dan imperialisme khususnya di seluruh dunia Islam. Hal yang sama juga telah dihadapi oleh kerajaan-kerajaan di Alam Melayu iaitu seawal abad ke-16 Masihi lagi. Kedatangan pihak Portugis,

Sepanyol, Belanda, British dan kuasa-kuasa lain telah membuktikan bahawa Alam Melayu telah menjadi wilayah yang sangat strategik bagi pihak Barat dari pelbagai aspek sama ada politik, sosial, ekonomi dan sebagainya (lihat, Mohd. Noor, 2016).

Pengaruh hubungan Empayar Uthmaniyyah dan Alam Melayu dapat dibuktikan melalui catatan sejarah, sama ada yang berbentuk perjanjian, karya hikayat-hikayat Melayu lama, catatan akhbar dan seumpamanya. Antara contoh perjanjian yang dimeterai oleh kedua belah pihak ialah persetujuan Empayar Uthmaniyyah menubuhkan konsulat di Singapura pada tahun 1864. Penubuhan konsulat tersebut telah memberi manfaat yang besar terhadap masyarakat Islam khususnya di Tanah Melayu dan Indonesia. Selain itu, terdapat hikayat-hikayat Melayu yang membicarakan hubungan antara kedua-dua buah wilayah ini. Sebagai contohnya ialah *Hikayat Hang Tuah*, *Hikayat Perang Setambul*, *Bustan al-Salatin*, *Hikayat Meukota Alam*, *Hikayat Aceh*, *Sejarah Melayu*, *Hikayat Merong Mahawangsa* dan sebagainya. Ia menunjukkan jalinan kukuh telah terbentuk antara kedua-dua kerajaan sejak sekian lama hingga membentuk perkembangan pemikiran intelektual khususnya dalam penulisan karya Melayu tradisional. Hal yang sama berlaku dalam penulisan berita akhbar dan majalah yang berfungsi sebagai wadah informasi kepada penduduk di wilayah Nusantara pada sekitar abad ke-19.

Pengaruh Empayar Uthmaniyyah di Alam Melayu banyak dinukilkan dalam karya tradisional Melayu seperti *Hikayat Merong Mahawangsa*, *Hikayat Hang Tuah*, *Hikayat Aceh* dan seumpamanya. Karya tersebut banyak menunjukkan keagungan pemerintah empayar tersebut dalam pelbagai sudut sama ada keperkasaan, keperwiraan, keagungan pemerintahan dan sebagainya. Menurut Mehmet Ozay, pemerintah atau para sultan Empayar Uthmaniyyah dikenali secara tradisinya oleh masyarakat Asia Tenggara sebagai Raja Rum (Ozay, 1990: 25). Menurut Ermy Azziaty Rozali (2016), masyarakat Melayu tradisi menganggap bahawa “raja Rom” (raja Rum) sebagai seorang raja yang agung dan kuat. Hal ini bertepatan dengan kedudukan Empayar Uthmaniyyah yang terletak di sebelah Barat dan menjadi empayar Islam yang berperanan sebagai pendukung kepada masyarakat Islam di seluruh dunia.

Mengambil contoh kepada beberapa karya tradisional Melayu seperti *Hikayat Merong Mahawangsa* dan *Hikayat Hang Tuah*, istilah raja Rom sering kali diungkapkan dalam karya-karya tersebut. Siti Hawa Salleh (1998) menjelaskan bahawa dalam *Hikayat Merong Mahawangsa* bahawa keturunan raja-raja negeri Kedah adalah berasal dari Kerajaan Rom. Salah seorang daripadanya ialah pembesar yang bernama Merong Mahawangsa. Hikayat tersebut menyebut:

“Sebermula, maka tersebutlah perkataan Raja Rom sedang dihadapi segala raja-raja besar yang bermakuta, dengan segala menteri dan biduanda sekalian, penuh sesak balai paseban agung, bermesyuarat bicara hendak menghantarkan anaknda baginga ke-Benua China serta menghadirkan segala kelengkapan bahtera dan kapal mencari harapan akan ganti baginda itu. Maka dalam banyak segala raja-raja yang duduk mengadap itu adalah seorang raja yang besar lagi bermakuta, sahabat kepadanya, bernama raja Merong Mahawangsa”.

(Siti Hawa Salleh, 1998:6)

Kebanyakan sarjana sastera Melayu menyifatkan bahawa gelaran raja Rom tersebut adalah merujuk kepada Sultan Uthmaniyyah yang agung. Menurut Zainal Abidin Wahid (1974), ada juga pandangan dalam kalangan sarjana, bahawa raja Rom tersebut merujuk kepada Raja Iskandar Zulkarnain. Dalam karya *Hikayat Hang Tuah* pula, terdapat nukilan yang menjelaskan bahawa Hang Tuah telah diarahkan oleh Sultan Melaka pada zamannya untuk mengetuai rombongan ke negeri Rom bertujuan untuk membeli senjata (Kassim Ahmad, 1991: 620). Negeri Rom yang dimaksudkan ialah Empayar Uthmaniyyah, yang sememangnya terkenal dengan pembuatan persenjataan yang hebat dan besar. Hang Tuah telah berpandangan bahawa Kerajaan Rom merupakan sebuah kerajaan yang kuat dan hebat. *Hikayat Hang Tuah* menggambarkan kehebatan Kerajaan Rom (empayar Uthmaniyyah) seperti berikut:

“Adapun negeri Rom itu negeri besar. Bermula masjid dalam negeri Setambul itu selaksa dulapan ratus enam puluh dua butir banyaknya dan Romah berhala seribu dua ratus dua puluh dalam negeri itu. Telaga di pintu gerbang itu dua butir, di dalam dan di luar, dan di balai derma pun demekian juga, tempat orang berkurangan di dalam balai itulah. Adapun banyak balai derma itu dalam negeri itu empat ratus tiga belas

buah dan pesara Islam tengah tujuh ratus dan pesara kafir tiga ratus tengah tiga puluh, dan sungainya dalam negeri itu banyaknya enam ratus kurang dua tujuh puluh butir kuala sungai itu dan gedung berisi emas tujuh ratus enam puluh buah dan gedung berisi perak seribu tiga puluh buah banyaknya”.

(Kasim Ahmad, 1991: 516)

Hubungan antara Empayar Uthmaniyyah dan Alam Melayu telah bermula sejak abad ke-16 Masihi lagi. Hubungan ini berlaku disebabkan pertembungan antara empayar tersebut dengan kuasa Barat dalam menguasai Lautan Hindi. Pada abad ini, kekuatan armada laut Empayar Uthmaniyyah telah mendapat persaingan, terutamanya daripada pihak Portugis yang bertujuan untuk menguasai perjalanan sutera dan rempah-ratus di wilayah Timur. Antara jalur perjalanan strategik yang ingin dikuasai oleh pihak Portugis pada ketika itu ialah Teluk Parsi, Lautan Hindi dan kepulauan-kepulauan rempah yang telah pun dikawal oleh pihak Uthmaniyyah. Catatan Nuruddin al-Raniri telah menjelaskan bahawa ketika pemerintahan Sultan Alauddin Riayat Shah al-Kahhar, baginda telah menghantar utusan untuk berjumpa dengan pemerintah empayar Uthmaniyyah. Ia bertujuan untuk menguatkan Kerajaan Aceh daripada serangan-serangan musuh, sama ada dari luar mahupun dalam. Ia disifatkan oleh Kerajaan Aceh sebagai satu usaha “meneguhkan ugama Islam” (Ermy Azzaty Rozali, 2014). T. Iskandar dalam mencatatkan nukilan al-Raniri menjelaskan:

“Ia-lah yang meng’adalah segala isti’adat kerajah Aceh Daru’s-Salam dan menyuroh utusan kepada Sultan Rum, ka-negeri Istanbul, kerana meneguhkan ugama Islam. Maka di-kirim Sultan Rum daripada jenis utus dan pandai yang tahu menuang bedil. Maka, pada zaman itu-lah di-tuang orang meriam yang besar². Dan ia-lah yang pertama² berbuat kota di-negeri Aceh Daru’s-Salam, dan ia-lah yang pertama² ghazi dengan segala kafir, hingga sendiri-nya berangkat menyerang Melaka”.

(T. Iskandar, 1966: 31–32)

Daripada catatan di atas, ternyata hubungan antara Kerajaan Aceh dan Empayar Uthmaniyyah pada ketika itu adalah rapat sehingga empayar tersebut telah menghantar senjata kepada Kerajaan Aceh dalam usaha melawan musuh-musuhnya. Hubungan dalam konteks persaudaraan agama Islam juga dinyatakan dalam catatan tersebut iaitu untuk menguatkan agama Islam.

HUBUNGAN EMPAYAR UTHMANIYYAH DAN KERAJAAN KESULTANAN JOHOR

Seperti yang telah dibincangkan sebelum ini, hubungan Empayar Uthmaniyyah dan Alam Melayu telah berlaku sejak abad ke-16 Masihi lagi. Hubungan ini meliputi kerajaan-kerajaan utama di Alam Melayu seperti Kerajaan Aceh, Tanah Melayu dan lain-lain. Dalam konteks Tanah Melayu, antara kerajaan yang telah mengadakan hubungan secara langsung dengan Empayar Uthmaniyyah ialah Kerajaan Kesultanan Johor. Selain itu, Kerajaan Kesultanan Pahang, Kelantan, Selangor dan Pattani pernah mencuba untuk bernaung di bawah pemerintahan Uthmaniyyah khususnya bagi membebaskan kerajaan daripada cengkaman kuasa Belanda dan British. Namun dalam perbincangan ini, kajian akan menumpukan kepada hubungan Empayar Uthmaniyyah dengan Kerajaan Johor sahaja kerana perhubungan ini berlaku pada tahap yang signifikan dan memberi kesan yang besar terhadap sejarah diplomatik Tanah Melayu. Bagi kerajaan-kerajaan kesultanan yang lain, perhubungan tersebut berlaku pada tahap dan kadar yang agak terhad dan ada kalanya tidak dapat direalisasikan.

Hubungan Kesultanan Johor dan Empayar Uthmaniyyah dapat dibuktikan dengan penulisan karya-karya syair dan hikayat Melayu yang menonjolkan rasa penghargaan dan penghormatan masyarakat Melayu terhadap pemerintahan Uthmaniyyah. Syair-syair dan hikayat-hikayat ini juga menceritakan tentang peristiwa-peristiwa penting dalam pemerintahan Kesultanan Johor bersabit hubungan diplomatik dengan negara luar termasuk hubungan dengan negara Barat dan Empayar Uthmaniyyah. Ia ditambah juga dengan peristiwa sejarah dalaman yang penting dalam Kesultanan Johor dan Kesultanan Melayu yang lain. Antara syair yang terkenal dalam hal berkenaan iaitu *Syair Sultan Abu Bakar*, *Hikayat Johor*, *Syair Tanah Melayu* iaitu *Cerita Perang Pahang* dan *Johor Baharu* dan lain-lain lagi.

Dalam karya *Syair Sultan Abu Bakar*, Sultan Abu Bakar dikatakan telah mengadakan hubungan diplomatik dengan Empayar Uthmaniyyah dengan melakukan lawatan ke kota Istanbul sebanyak dua kali pada tahun 1879 dan 1893. Hubungan baik tersebut telah menyebabkan Sultan Uthmaniyyah pada ketika itu iaitu Sultan Abdul Hamid II telah menganugerahkan kepada Sultan Abu Bakar kurniaan bintang kelas pertama Empayar Uthmaniyyah

yang dikenali sebagai bintang *Uthmanli*. Pengiring kepada Sultan Abu Bakar pula iaitu Haji Kassim telah menerima bintang *Majidi*. Syair tersebut juga telah menjelaskan kisah-kisah yang mengagumkan Sultan Abu Bakar dan para pengiringnya bersabit keadaan Empayar Uthmaniyyah pada ketika itu. Ia termasuklah aspek yang berkaitan dengan kemegahan empayar tersebut yang dilihat melalui kemegahan istana, bandar dan kampung. Kekaguman pada aspek infrastruktur empayar tersebut juga dinyatakan seperti kemudahan jalan raya, pasar dan juga kekuatan dari sudut persenjataan. Keseluruhan infrastruktur disifatkan sebagai manifestasi dari kekayaan dan kestabilan ekonomi empayar tersebut yang dihasilkan oleh keberkesanan pentadbiran para pemerintah empayar tersebut (Ermy Azziaty, 2016: 406).

Menurut Ermy Azziaty (2016) lagi, dasar pemodenan yang dilakukan oleh Sultan Abu Bakar juga dinukilkan dalam syair tersebut. Lawatan baginda ke beberapa negara Eropah seperti kunjungan untuk mengadap pemerintah (raja) Itali, Jerman, Rusia dan ratu British telah jelas dinyatakan dalam syair berkenaan. Dalam beberapa kunjungan tersebut, baginda telah mendapat penganugerahan bintang kebesaran iaitu daripada Duke of Sutherland dan raja Itali. Nukilan-nukilan dalam syair tersebut jelas menunjukkan peranan karya lama Melayu dalam menjadi medium pengisahan dasar dan peristiwa penting Kesultanan Melayu sehingga abad ke-20 Masihi.

Dalam memperjelaskan hubungan kedua-dua kerajaan ini, peranan tokoh-tokoh berketurunan Arab Hadrami (Yaman) tidak dapat dinafikan. Ia menjadikan hubungan ini sebagai hubungan tiga dimensi antara Kerajaan Johor-Empayar Uthmaniyyah-Arab Hadrami. Hal ini disebabkan golongan Arab Hadrami ini merupakan tokoh yang sangat berpengaruh di peringkat jalinan hubungan antarabangsa dunia Islam pada ketika itu. Menurut Azyumardi Azra (2004: 36), pengaruh Empayar Uthmaniyyah di Alam Melayu bermula abad ke-14 Masihi. Ia bermula apabila empayar tersebut mengambil inisiatif membantu masyarakat Islam di Alam Melayu dalam urusan menunaikan haji di Tanah Suci Mekah. Bantuan tersebut adalah dari aspek menjaga laluan kapal-kapal daripada diganggu oleh kuasa Barat. Dalam hal berkenaan, peranan masyarakat Arab Hadrami (Yaman), Mesir dan sekitarnya yang juga sebagai jajahan (rakyat) Empayar Uthmaniyyah pada ketika itu telah menjadi faktor perhubungan tiga penjurusan tersebut. Ramai tokoh

Arab di kawasan tersebut telah diarahkan oleh pemerintah Uthmaniyyah untuk menjadi duta dan utusan untuk menjalankan tugas-tugas rasmi di wilayah Alam Melayu. Nama-nama seperti Syed Omar Ali al-Juneid, Syed Muhammad al-Sagoff, Syed Mohamed Abdul Rahman al-Koff dan lain-lain lagi dilihat telah mewarnai lipatan sejarah Johor dalam persoalan kepimpinan dan agama Islam. Mengikut kajian J.A.E. Morley (1949), terdapat seramai 1,345 orang berketurunan Arab di wilayah Johor pada tahun 1871.

Dalam konteks Kerajaan Kesultanan Johor, peranan tokoh Arab Hadrami dalam (yang juga wakil daripada Empayar Uthmaniyyah) hubungan kedua-dua kerajaan ini adalah melalui dua mekanisme utama iaitu melalui tokoh Arab Hadrami yang mendapat kedudukan istimewa dengan pihak istana Johor dan tokoh agama yang mengajar di kerajaan tersebut. Dua tujuan utama yang menyebabkan Empayar Uthmaniyyah bertindak mengadakan hubungan ini ialah ingin menjaga kuasa ekonomi dalam aktiviti eksport dan import barangan keperluan makanan di antara kedua-dua kerajaan dan faktor politik-agama (*politico-religious*) yang telah membuka hubungan ini lebih luas lagi yang bertujuan membendung apa juga bentuk ancaman daripada kuasa kolonial Barat (Nurulwahidah, 2011). Oleh hal yang demikian, faktor ekonomi dan politik yang berlandaskan faktor agama menjadi faktor yang sangat penting dalam hubungan diplomatik yang dijalinan ini.

ELEMEN SEMANGAT PAN-ISLAMISME DALAM HUBUNGAN KERAJAAN KESULTANAN JOHOR DAN EMPAYAR UTHMANIYYAH

Menelusuri sejarah penjajahan Barat ke atas dunia Islam, sama ada pada era tradisi mahu pun moden, ia disinonimkan dengan pengalaman pahit lagi memeritkan masyarakat Islam. Menurut Joesoef Sou'yb (1977), buat pertama kalinya masyarakat Islam mengalami trauma yang sangat memeritkan iaitu apabila dikejutkan oleh serangan daripada tentera Tartar yang diketuai oleh Hulagu Khan yang telah meruntuhkan daulah Abbasiyyah pada tahun 1258. Trauma kali keduanya ialah apabila konspirasi kuasa-kuasa Barat yang mengambil kesempatan daripada kelemahan dan ketidakupayaan pemerintah khalifah Uthmaniyyah yang berpangkalan di Turki antara kurun ke-19 dan kurun 20. Perancangan untuk meleburkan perpaduan dan kekuatan dunia

Islam telah lama dirancang oleh kuasa Barat iaitu selepas kekalahan mereka dalam siri Perang Salib.

Memahami kekuatan masyarakat Islam adalah berpunca daripada kekuatan perpaduan dan integriti umatnya, Barat mula mencari formula bagi melemahkan kekuatan tersebut (Mashitah & Mohammad Redzuan, 2015). Hasilnya, kejatuhan Empayar Uthmaniyyah pada tahun 1924 sekali gus memecahbelahkan saki baki empayar tersebut. Hingga saat ini, selepas bebas daripada belenggu penjajahan, wilayah-wilayah Islam tidak lagi wujud sebagai satu entiti yang kukuh dan padu, sebaliknya berpecah menjadi puluhan negara-negara kecil mengikut dasar pecah dan perintah. Dengan itu, lahirlah negara umat Islam yang baharu berdasarkan pengenalan batas sempadan kedaerahan, suku, etnik dan bangsa di sebalik pegangan akidah yang satu (Amir Hamzah, 2003: 164–165). Oleh hal yang demikian, selepas era kolonial, dunia Islam berada dalam kerangka entiti politik yang mempunyai kepentingan kebangsaan masing-masing yang harus menjadi keutamaan dan dipertahankan.

Perpecahan yang berlaku ke atas masyarakat Islam akibat kelemahan dalam dan luaran dalaman pelbagai aspek menyebabkan umat Islam mula mencari langkah penyelesaian bagi memulihkan keadaan. Walaupun dilihat perpecahan yang berlaku itu amat tenat dan seakan sukar untuk dipulihkan, umat Islam dari pelbagai peringkat, sama ada di peringkat kepimpinan dan rakyat, orientasi pemikiran dan pandangan (sama ada moden dan tradisi) telah mengorak langkah bagi melaksanakan pelbagai inisiatif usaha pengislahan tersebut. Gerakan pan-Islamisme pada era moden dipelopori oleh Sayyid Jamaluddin al-Afghani¹ dilihat sebagai tokoh utama untuk mereformasikan kedudukan moral, budaya dan politik umat Islam. Ia bersifat intelektual, modenis serta tujuan yang lebih pelbagai dan luas (*The Oxford Encyclopedia of The Modern Islamic World*, 1995: 463–464). Gerakan ini bermula apabila penjajahan Barat terhadap dunia Islam berlangsung. Golongan ini melabelkan diri mereka sebagai antipenjajah. Namun demikian, menurut Esposito (1995), suatu hal yang unik ialah mereka mempunyai sikap ambivalen (sikap menolak dan tertarik terhadap Barat) terhadap Barat. Bermakna, mereka bersikap terbuka dengan Barat dalam soal-soal teknologi dan ilmu pengetahuan, namun dalam masa yang sama menjadi pengkritik yang kuat terhadap Barat dalam persoalan penjajahan.

Dalam kerangka hubungan Kerajaan Kesultanan Johor dan Empayar Uthmaniyyah, signifikansi semangat pan-Islamisme adalah sangat relevan untuk dibincangkan. Menurut para sarjana, semangat ini telah dihidupkan oleh Sultan Abdul Hamid II yang memerintah Empayar Uthmaniyyah pada tahun 1876 hingga dilucutkan jawatan pada tahun 1909. Semangat yang diasaskan al-Afghani ini telah menjadi mekanisme utama untuk membangkitkan semula kesatuan umat Islam dalam keadaan dunia Islam yang begitu parah dari segenap aspek. Dalam tahun 1864, Sultan Murad V telah mengarahkan Empayar Uthmaniyyah membuka konsulat di Singapura. Ia disusuli dengan pembukaan konsulat empayar tersebut di Batavia pada tahun 1883, iaitu di bawah pemerintahan Sultan Abdul Hamid II. Kedua-dua konsulat ini berperanan yang besar dalam hubungan Kerajaan Kesultanan Johor dan Empayar Uthmaniyyah, terutama dalam aspek politik pan-Islamisme dan aspek intelektual. Hubungan ini telah berlangsung selama beberapa dekad, iaitu pada era pemerintahan Sultan Abu Bakar (1885–1895) sehingga akhir era pemerintahan Sultan Ibrahim pada tahun 1922. Seorang tokoh Arab Hadrami iaitu Syed Muhammad al-Sagoff yang juga sebagai peniaga yang kaya telah menjadi individu utama yang berperanan besar dalam menghubungkan antara kedua-dua kerajaan ini (Nurulwahidah, 2011).

Hakikatnya, elemen pan-Islamisme yang cuba menghubungkan kembali semangat kesatuan *ummah* Islam di peringkat global sangat dipandang serius oleh pihak kolonial Barat. Menurut Anthony Reid (2005), penubuhan konsulat-konsulat Empayar Uthmaniyyah di sekitar wilayah Nusantara khususnya di Singapura tidak disukai oleh pihak Belanda mahupun British. Hal ini demikian kerana pihak Belanda dan British khuatir jika semangat pan-Islamisme akan menjadi fokus utama dalam masyarakat Islam di wilayah tersebut. Namun, penubuhan konsulat tersebut tidak dapat dielakkan kerana hubungan diplomatik yang terjalin di antara pihak mereka dan Empayar Uthmaniyyah masih berlangsung sejak sekian lama. Dalam masa yang sama, permohonan penubuhan konsulat Belanda dan British juga telah dibuat bagi wilayah-wilayah Uthmaniyyah seperti di Alexandria, Tunis, Aleppo, Damsyik dan sebagainya.

Apabila Empayar Uthmaniyyah telah dibenarkan oleh pihak British untuk menubuhkan konsulatnya di Singapura pada tahun 1864, pihak Belanda melihat peristiwa ini dengan penuh khuatir. Kekhawatiran ini disebabkan

oleh dua perkara, iaitu pencetusan semangat pan-Islamisme dalam kalangan masyarakat Islam di Nusantara dan yang seterusnya kebimbangan terhadap kepentingan mereka akan diambil alih oleh pihak British. Situasi ini menunjukkan bahawa kedua-dua kuasa Barat ini juga saling bersaing dalam mempertahankan kepentingan masing-masing. Syed Abdallah al-Juneid, seorang peniaga berketurunan Arab Hadrami telah dilantik oleh Empayar Uthmaniyyah sebagai wakil konsulat pertama di Singapura. Syed Abdallah, selain dilihat sorang tokoh pedagang yang kaya ia juga dianggap sebagai seorang yang tinggi kedudukan dalam masyarakat Islam di Nusantara. Hal ini disebabkan jawatannya sebagai wakil khalifah merupakan jawatan yang bersifat keagamaan dan politik. Belanda khawatir semangat pan-Islamisme menular dalam kalangan jemaah haji Indonesia yang harus melalui Pelabuhan Singapura untuk ke Mekah.

Sehubungan itu, selepas Syed Abdallah meninggal dunia, pihak Belanda memohon agar konsulat yang baharu dilantik daripada individu yang bukan rapat dengan Empayar Uthmaniyyah khususnya dalam aspek semangat pan-Islamisme. Empayar Uthmaniyyah pada mulanya ingin melantik adik Syed Abdallah, iaitu Syed Junied al-Juneid sebagai konsulat di Singapura namun ditangguhkan oleh pihak British kerana tekanan daripada pihak Belanda. Walau bagaimanapun, Syed Juneid bertindak secara domestiknya sebagai pemangku konsulat kehormat di Singapura. Hal berkenaan berlaku kerana pihak Belanda dan British mempunyai kepentingan bersama, iaitu untuk menghalang semangat pan-Islamisme yang disifatkan mereka sebagai *“the smouldering and easily inflammable element of fanaticism”* dalam kalangan masyarakat Islam Asia Tenggara (Anthony Reid, 2005: 11–12). Berdasarkan penjelasan di atas, dapat difahami bahawa pihak Belanda dan British menjadikan pan-Islamisme sebagai pertimbangan utama yang patut dielakkan daripada menular dalam kalangan masyarakat Islam di Indonesia dan Tanah Melayu. Kedudukan sultan Empayar Uthmaniyyah diangkat pada kedudukan yang sangat tinggi sama ada dari sudut agama dan politik. Menurut Reid (1967: 26) lagi, sultan-sultan Uthmaniyyah dianggap sebagai bayangan Allah di bumi (*God’s shadow on Earth*) dan penguasa paling berkuasa dengan ungkapan *“the most powerful ruler on earth, bound to come to the succour of his oppressed co-believers if they could prove worthy of him”* oleh masyarakat Melayu Nusantara kerana peranan dan kedudukannya yang begitu signifikan

dalam mempertahankan umat Islam di wilayah Nusantara. Hal tersebut sangat memberi impak kepada polisi kuasa Barat tersebut kerana khawatir akan mempengaruhi dasar sultan-sultan dan masyarakat Islam di Asia Tenggara secara keseluruhannya.

Pengiktirafan Sultan Abu Bakar oleh Empayar Uthmaniyyah telah mengangkat diri baginda sebagai pemimpin kepada masyarakat Islam (*politico-religious*) dalam konteks Tanah Melayu dan Nusantara. Namun, dasar pemodenan yang dilaksanakan oleh Sultan Abu Bakar menyebabkan baginda mengambil langkah berbaik-baik dengan kuasa Barat seperti British, Belanda, Itali, Jerman dan sebagainya. Hubungan baik baginda dengan ratu British, Queen Victoria di England telah menyebabkan baginda telah diiktiraf sebagai sultan di wilayah Kesultanan Johor melalui perjanjian yang telah ditandatangani pada 13 Januari 1886 (Syaharom Husain, 1950: 145). Pengiktirafan daripada kedua-dua empayar iaitu empayar Uthmaniyyah dan British telah menyebabkan kedudukan baginda sebagai seorang sultan yang amat stabil dari sudut politik, ekonomi dan sosial.

Pada tahun 1880, seorang sahabat baik Sultan Abu Bakar telah dilantik bagi mengisi kekosongan jawatan konsulat Empayar Uthmaniyyah di Singapura. Beliau ialah Syed Muhammad al-Sagoff, seorang peniaga kaya yang berketurunan Melayu-Arab dari Hadrami. Beliau dan keluarganya banyak terlibat dalam perniagaan mengeksport kayu balak, getah, sagu, kelapa, koko dan kopi ke negara Arab dan Eropah. Datuk beliau, Syed Abdul Rahman al-Sagoff adalah seorang pedagang Arab yang telah berhijrah ke Singapura pada tahun 1824. Datuk beliau telah menubuhkan syarikat perdagangan Alsagoff and Company pada tahun 1848. Selain itu, syarikat ini juga mempunyai sejumlah kapal perdagangan, ladang-ladang, kilang papan dan seumpamanya. Syarikat keluarga al-Sagoff adalah antara syarikat perdagangan yang terbesar di Singapura pada ketika itu (Saadiah, 1978: 49–50).

Dalam konteks hubungan Kerajaan Johor dengan Empayar Uthmaniyyah, Syed Muhammad al-Sagoff disifatkan sebagai tokoh yang bertanggungjawab dalam memgeratkan lagi hubungan diplomatik antara kedua-dua kerajaan ini. Hubungan rapat Syed Muhammad dan pemerintah Empayar Uthmaniyyah dapat dibuktikan dalam pelbagai aspek sama ada

politik, ekonomi, persoalan agama dan seumpamanya. Hal sedemikian telah memberi impak yang besar terhadap kebangkitan pan-Islamisme di sekitar wilayah Kerajaan Johor, Singapura dan Nusantara secara umumnya. Dari sudut politik, hubungan Syed Muhammad al-Sagoff terbukti apabila beliau dikatakan telah melakukan lawatan ke Istanbul untuk bertemu dengan Sultan Abdul Hamid II untuk melobi jawatan konsulat Uthmaniyyah di Singapura. Lawatan tersebut dilakukan bersama dengan kunjungan beliau ke Eropah atas tujuan perdagangan dan juga politik (C.O 273/126, 1884). Lawatan yang kerap ini juga berlaku kerana kemudahan jalan perjalanan laut ke Istanbul dan Eropah lantaran pembukaan Terusan Suez pada tahun 1872.

Dalam aspek yang lain, pelbagai catatan menunjukkan bahawa Syed Muhammad al-Sagoff merupakan wakil Empayar Uthmaniyyah yang sangat taat kepada pemerintah Empayar Uthmaniyyah. Beliau telah menamakan ladang seluas 60 ribu ekar kurniaan Sultan Abu Bakar di Kukup, Tenggara Johor dengan nama *Constantinople Estate*, iaitu yang merujuk kepada Kota Istanbul. Selain itu, beliau juga telah mengeluarkan mata wang sendiri atas keizinan Sultan Abu Bakar. Pengeluaran mata wang ini adalah bertujuan untuk menggaji para pekerja di ladangnya dan berkaitan pengurusan kewangan perniagaan beliau. Mata wang tersebut telah tercatat nama *Constantinople Estate* dengan lambang bulan dan bintang yang menyerupai bendera Empayar Uthmaniyyah. Hal ini menunjukkan hubungan yang begitu akrab telah terjalin antara beliau dan Empayar Uthmaniyyah sejak sekian lama. Pada hakikatnya, hubungan ini telah menimbulkan kekhawatiran kepada pihak British dan pihak Belanda. Bagi kuasa Barat tersebut pengaruh beliau sebagai seorang peniaga yang kaya, berketurunan Arab dan mempunyai hubungan yang baik dengan Empayar Uthmaniyyah dan Sultan Abu Bakar telah cukup mengangkat diri beliau sebagai seorang pemimpin Islam yang mampu membangkitkan semangat anti kolonial dalam kalangan masyarakat Islam di sekitar Tanah Melayu dan Indonesia (Ermy Azziaty, 2016).

Jika dianalisis dari aspek keadaan politik antarabangsa khususnya yang melibatkan Empayar Uthmaniyyah pada akhir abad ke-19, empayar tersebut menghadapi banyak tekanan daripada kuasa Barat khususnya pihak Rusia. Pihak British, Perancis dan lain-lain, dilihat mengambil kesempatan ini untuk memberi tekanan yang hebat kepada pihak Uthmaniyyah dari sudut

dalam. Tujuan utama kuasa-kuasa Barat ini adalah untuk melemahkan empayar tersebut yang dilihat menjadi ancaman kepada mereka. Peranan empayar tersebut sebagai pelindung kepada umat Islam di seluruh dunia juga disifatkan berbahaya kepada mereka kerana akan membangkitkan semangat antikolonial dalam kalangan wilayah umat Islam yang dijajah.

Kekhawatiran pihak British dan Belanda terhadap peranan yang dimainkan oleh Syed Muhammad al-Sagoff dalam menaikkan semangat pan-Islamisme dan antikolonial dalam kalangan masyarakat Islam telah dibuktikan dalam beberapa catatan para sarjana. Anthony Reid umpamanya telah merujuk kepada beberapa sumber pihak Belanda dan British yang memaparkan kebimbangan terhadap peranan Syed Muhammad al-Sagoff dalam hal berkaitan menyemarakkan semangat antikolonial. Merujuk sumber yang dijelaskan oleh Reid tersebut, pada tahun 1881, terdapat dua orang imam dan seorang pedagang yang datang dari Tanah Suci Mekah yang singgah di Singapura yang disifatkan oleh British sebagai “*occupy so important a position in the Mohamedan world that their movements seldom fail to have political object.*” Mereka dikatakan mempunyai tujuan yang sama ke Batavia, Padang dan Palembang, iaitu untuk menyebarkan propaganda antikolonial dan menaikkan semangat pan-Islamisme. Di Palembang pula, terdapat dua orang bekas tentera yang disifatkan oleh pihak Belanda bertanggungjawab merancang untuk membunuh masyarakat Eropah di Bandar Palembang. Ia juga dibantu oleh beberapa orang individu yang dipercayai daripada keturunan diraja di wilayah tersebut. Peristiwa tersebut telah dikaitkan dengan peranan Syed Muhammad al-Sagoff dalam menyokong konspirasi dan penyebaran propaganda untuk menjatuhkan kuasa Eropah tersebut. Anthony Reid menjelaskan:

“The so-called “propaganda” was probably directed rather at winning Indonesian support for Muslim or Turkish cause in Western Asia. The effect of such initiatives always heightened hopes of Muslim unity in Southeast Asia, however; and to this extent Dutch suspicions may have been justified. Some Palembangers, believed that Javanese Muslim were being aroused for the same cause, and had attached importance to harmless visits to Java by Muhammad al-Sagoff and the Sultan of Johore in 1881.”

(Reid, 1967: 279)

Menurut Reid (2005: 13) lagi, hal yang sama juga berlaku pada tahun 1890, apabila Syed Muhammad al-Sagoff telah sifatkan oleh pihak Belanda sebagai berperanan “*helped the Aceh people to fight against Dutch,*” iaitu membantu Aceh dalam menghadapi pihak Belanda di Aceh. Beliau dituduh menyampaikan surat permohonan pertolongan oleh pihak Aceh untuk disampaikan kepada pemerintah Uthmaniyyah. Surat tersebut disampaikan melalui komander kapal perang Uthmaniyyah ke Jepun yang singgah di Pelabuhan Singapura. Beliau juga dikatakan telah menyampaikan sendiri hasrat Kerajaan Aceh tersebut dalam satu kunjungannya ke Eropah. Dalam satu perkembangan yang lain, Syed Muhammad al-Sagoff telah menghantar satu utusan peribadi ke Aceh. Perkembangan ini telah disifatkan oleh kuasa Belanda sebagai satu ancaman terhadap mereka.

Kebimbangan pihak Belanda kepada sebarang bentuk kebangkitan atau propaganda untuk menentang pihak mereka adalah amat berasas. Ia ditakuti membawa impak kekalahan atau pengusiran terhadap kuasa tersebut di rantau ini. Hal ini demikian kerana pada penghujung abad ke-19, peperangan telah berlaku antara Kesultanan Aceh dan pihak Belanda yang akhirnya membawa kepada kejatuhan kesultanan tersebut. Hal yang sama juga berlaku di sekitar Jawa, dimulai dengan Perang Jawa pada tahun 1825–1830-an dan Perang Padri (1827–1837). Dasar-dasar Belanda di Indonesia telah mengakibatkan masyarakat Jawa hidup dalam keadaan sengsara dan ditindas. Dasar tanaman paksa, dasar liberal dan seumpamanya telah mengakibatkan kebangkitan masyarakat Jawa dalam menuntut hak mereka. Peranan gerakan Islam yang digerakkan oleh pejuang dan intelektual Islam dalam membangkitkan semangat pan-Islamisme amat dibimbangi oleh kuasa Barat di sekitar Indonesia dan Tanah Melayu.

Dalam konteks perhubungan antara pemerintah tertinggi Kerajaan Kesultanan Johor dan Empayar Uthmaniyyah, selain daripada perhubungan politik dan ekonomi, ia diperkukuhkan lagi menerusi hubungan perkahwinan. Ternyata hubungan dalam aspek ini telah mewujudkan hubungan abadi (*long-lasting relationship*) antara kedua-dua kerajaan. Mengikut catatan sejarah daripada pelbagai sumber, Empayar Uthmaniyyah telah menganugerahkan dua orang wanita berketurunan Turki-Cirsassian kepada Kerajaan Johor sebagai simbolik kepada perhubungan ini. Wanita tersebut ialah Hatice

Hanim (yang kemudiannya dikenali sebagai Che Khatijah Hanum) dan Rukiye Hanim (yang disebut juga dengan nama Ruqayyah Hanim dan Rugayyah Hanum). Antara kedua-dua wanita ini, pengisahan bersabit dengan Rukiye Hanim telah ditulis dan mendapat pendedahan meluas dalam kalangan pengkaji kerana telah melahirkan rakyat Johor berketurunan Turki yang disifatkan mewarnai lipatan sejarah Malaysia. Kakaknya, Hatice Hanim hanya diceritakan melalui perkahwinannya dengan Sultan Abu Bakar sahaja (Mehmet & Ekrem, 2015: 68).

Sepertimana yang dinyatakan sebelum ini, perkahwinan pertama ialah yang melibatkan Sultan Abu Bakar sendiri yang telah berkahwin dengan Hatice Hanim yang digelar sebagai Che Khatijah Hanum selepasnya. Beliau merupakan seorang wanita Turki berketurunan Circassian. Perkahwinan tersebut merupakan perkahwinan keempat bagi Sultan Abu Bakar. Menurut Abu Bakar Ramli (Dato'), seorang pegawai istiadat yang memegang jawatan Setiausaha Jemaah Majlis diRaja dan Dato' Penghulu Istiadat, Sultan Abu Bakar mempunyai empat orang isteri, iaitu Ungku Wan Chik, Cecelia Catherine Lange, Wong Ah Gew dan Hatice Hanim. Sultan Abu Bakar telah mengahwini Hatice Hanim pada 24 Februari 1891 (Abu Bakar Ramli, 2011: 37). Dalam *Hikayat Johor*, Sultan Abu Bakar telah menabalkan Hatice Hanim sebagai sultanah Johor di Istana Zaharah pada 28 Februari 1894 bersamaan 3 Ramadan 1321 Hijrah. Pertabalan itu dilakukan selepas kemangkatan Sultanah Fatimah (Mohd Said, 1930: 58). Pengkaji tidak mendapat kepastian nama sebenar Sultanah Fatimah seperti yang dirujuk kepada tulisan Abu Bakar Ramli dalam menyatakan nama isteri-isteri Sultan Abu Bakar.

Perkahwinan seterusnya adalah yang melibatkan keluarga Diraja Johor dengan Rukiye Hanim. Rukiye Hanim merupakan adik kepada Hatice Hanim, isteri kepada Sultan Abu Bakar yang kemudian ditabalkan menjadi Sultanah Johor. Peranan Rukiye Hanim dalam mewujudkan susur galur keturunan Turki-Circassian khususnya di negeri Johor dan Malaysia amnya sering kali dikaji oleh pengkaji di Malaysia. Beliau digambarkan sebagai seorang yang cantik dan jelita (Ramlah Adam, 2011: 36–38). Menurut Mehmet Ozay (2011), perkahwinan pertama Rukiye Hanim adalah dengan Ungku Majid bin Temenggung Ibrahim, adik bongsu Sultan Abu Bakar. Perkahwinan ini dikatakan telah diatur sendiri oleh Sultan Abu Bakar bagi meraikan hubungan

Empayar Uthmaniyyah dan Kerajaan Kesultanan Johor. Hasil perkahwinan ini, pasangan ini telah dikurniakan dua orang anak iaitu Ungku Abdul Aziz dan Ungku Abdul Hamid. Ungku Abdul Hamid pula dikatakan telah berkahwin dengan seorang wanita berketurunan Armenia dan melahirkan anak iaitu Ungku Abdul Aziz, sepertimana nama bapa saudaranya. Ungku Abdul Aziz bin Ungku Abdul Hamid atau yang dikenali sebagai Pak Ungku telah menjadi tokoh akademik terkenal di Malaysia yang pernah menjawat jawatan Naib Canselor di Universiti Malaya (UM). Anak kepada Ungku Aziz pula iaitu Zeti Akhtar Aziz ialah tokoh ekonomi Malaysia dan juga merupakan mantan Gabenor Bank Negara Malaysia.

Perkahwinan kedua Rukiye Hanim pula berlangsung selepas kematian Ungku Majid pada tahun 1889, iaitu dengan pasangannya Syed Abdullah Syed Mohsin al-Attas, berketurunan peniaga Arab Hadrami yang berhijrah dari Bandung ke Singapura. Beliau dikurniakan anak iaitu Syed Ali al-Atas. Perkahwinan ini dikatakan tidak begitu disenangi oleh Sultan Abu Bakar kerana sebab-sebab tertentu yang tidak diketahui. Ia menyebabkan Syed Abdullah telah menceraikan Rukiye Hanim dalam usia perkahwinan mereka yang begitu singkat (Ramlah Adam, 2011: 36–38). Syed Ali al-Atas telah dikurniakan anak yang antaranya ialah Syed Hussein al-Attas dan Syed Naquib al-Attas, yang juga merupakan dua tokoh intelektual dan ahli akademik tersohor di negara Malaysia.

Perkahwinan ketiga Rukiye Hanim pula ialah dengan Dato' Jaafar Haji Mohamad, seorang tokoh politik negeri Johor yang mendapat kepercayaan besar daripada Sultan Abu Bakar. Beliau dikatakan selalu diberi kepercayaan oleh Sultan Abu Bakar untuk menjalankan tugas-tugas pentadbiran apabila baginda melakukan lawatan ke luar negara. Beliau juga mempunyai pertalian kekeluargaan dengan Sultan Abu Bakar. Beliau telah dilantik sebagai menteri besar Johor yang pertama. Hasil perkahwinan ini, beliau telah dikurniakan tujuh orang anak. Salah seorang daripadanya ialah Dato' Onn, salah seorang tokoh politik dan nasionalisme terkenal di negara Malaysia yang juga bapa kepada perdana menteri Malaysia ketiga, Tun Huseein Onn (Mohammad Redzuan Othman, 2005: 90–91). Jurai keturunan Turki dilihat tidak terhenti pada waktu ini sahaja, tetapi ia akan berkesinambungan pada masa akan datang dan berperanan dalam pelbagai aspek di negara ini.

Hubungan sosial yang dijalinan melalui proses perkahwinan ini disifatkan sebagai satu proses jalinan yang lama dalam konteks perhubungan antara negara. Latar belakang keluarga dan keturunan, ada kalanya menjadi faktor kesinambungan perhubungan dua hala antara dua negara, selagi ia tidak mengganggu kepentingan nasional. Hal sedemikian berlaku dalam hubungan Malaysia dan Turki yang dicorakkan oleh ikatan perkahwinan antara pemerintah keluarga Empayar Uthmaniyyah dan Kerajaan Kesultanan Johor. Dari sudut yang lain, hubungan perkahwinan ini juga telah menguatkan semangat pan-Islamisme yang secara langsungnya dapat memperkasakan umat Islam dalam pelbagai aspek kehidupan sama ada politik, ekonomi dan sosial.

KESIMPULAN

Hubungan Empayar Uthmaniyyah dan Kerajaan Kesultanan Johor pada abad ke-18 hingga abad ke 20 merupakan hubungan yang jelas diasaskan oleh semangat pan-Islamisme atau semangat persaudaraan Islam. Ia bersesuaian dengan peranan yang dimainkan oleh Empayar Uthmaniyyah sebagai peneraju kepimpinan umat Islam dan secara langsungnya melindungi hal ehwal umat Islam. Hubungan dengan Kerajaan Johor ini terbukti sangat akrab berdasarkan pengiktirafan yang telah diberikan kepada Sultan Abu Bakar oleh pemerintah Uthmaniyyah sebagai pemimpin umat Islam khususnya di Alam Melayu ini. Penubuhan konsulat Uthmaniyyah dan pelantikan wakil-wakil empayar di Singapura umpamanya juga telah membuktikan jalinan hubungan yang rapat antara kedua-dua kerajaan tersebut. Antara aspek yang diberi penekanan dalam jalinan hubungan tersebut ialah persoalan jaminan keselamatan perjalanan laut melalui Lautan Hindi menuju ke kawasan Arabia, iaitu Yaman dan Arab Saudi. Ia meliputi keselamatan perdagangan dan jemaah haji yang sentiasa berulang-alik dari Tanah Melayu ke kawasan Arabia. Jaminan tersebut terbukti telah menjamin kuasa umat Islam daripada diganggu oleh musuh, terutamanya kuasa Barat khususnya British dan Belanda. Dari sudut yang lain, kuasa British dan Belanda telah menunjukkan kekhuatiran bersabit dengan jalinan perhubungan tersebut. Mereka menganggap bahawa jika hubungan ini tidak dibendung akan mencetuskan semangat antipenjajah di kawasan Nusantara. Ia juga secara langsungnya berkait rapat dengan situasi semasa yang dialami

oleh Empayar Uthmaniyyah dengan kuasa Barat pada abad ke-19 sehingga Perang Dunia Pertama. Ia menyaksikan pertembungan yang mencetuskan peperangan antara Empayar Uthmaniyyah dan kuasa Barat. Sudah tentu permasalahan ini akan membawa kepada tersebarnya semangat Pan-Islamisme dalam kalangan umat Islam khususnya dalam mempertahankan keutuhan dan kedaulatan Empayar Uthmaniyyah.

PENGHARGAAN

Kajian ini adalah sebahagian daripada penulisan tesis Ijazah Doktor Falsafah penulis. Penulis ingin merakamkan penghargaan kepada semua pihak yang memberi sokongan dalam menjayakan penulisan ini.

NOTA

¹ Sayyid Jamaluddin al-Afghani tokoh politik, pemikir Islam yang terkenal dengan idea pan-Islamisme. Nama sebenar beliau ialah Sayyid Muhammad Jamaluddin Safdar al-Husain al-Afghani. Beliau dilahirkan pada tahun 1838M di Kampung Kunar, Asadabad, Afghanistan. Ayahnya, Safdar mempunyai keturunan dengan tokoh hadis terkenal Imam al-Tirmizi yang juga mempunyai pertalian keturunan dengan cucu Rasulullah SAW Hassan bin ‘Ali. Beliau lahir sewaktu penjajahan Inggeris di Afghanistan. Beliau mempelajari ilmu-ilmu agama pada zaman kanak-kanak dan menguasainya. Nasib umat Islam yang buruk akibat penjajahan Barat telah menyebabkan beliau merantau ke seluruh negara Islam untuk menyedarkan tentera bahaya penjajahan. Pada masa yang sama, beliau menganjurkan supaya mencontohi Barat dalam aspek kemajuan. Beliau banyak mengkritik pemimpin Islam yang bersikap rendah moral dan berpikiran jumud. Beliau meninggal dunia pada tahun 1897M.

RUJUKAN

- Abu Bakar Ramli. (2011). *Sejarah adat istiadat Diraja Johor*. Johor Bahru: Universiti Teknologi Malaysia.
- Amir Hamzah. (2003). Dunia Islam di bawah dampak penjajahan. Dlm. Zulhilmi Paidi & Asrar Omar (ed.). *Hubungan Luar Antarabangsa*. Pahang: PTS Publication & Distribution Sdn. Bhd.
- Azyumardi Azra. (2004). *Jaringan ulama Timur Tengah dan Kepulauan Nusantara abad ke-17 dan 18*. Jakarta: Prenada Media.

- C.O 273/126: “Regarding Syed Mahomed Alsagoff’s Visit to England & Disere for Appointment of a Turkish Council at Singapore”, W.H Read kepada Frederick A. Weld, Gabenor Negeri-negeri Selat, 27 Februari 1884.
- Ermy Azzaty Rozali. (2014). Aceh-Ottoman relation in Bustan al-Salatin. *Mediterranean Journal of Social Science*, 5(29), 93–100.
- Ermy Azziaty Rozali *et al.* (2016). Relation between the Ottoman Empire and the Johor Sultanate: Perception and influence. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(2), 405–408.
- Ermy Azziaty Rozali. (2016). *Turki Uthmaniah: Persepsi dan pengaruh dalam masyarakat Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Esposito, J. L. (1995). *The Islamic threat: Myth or reality?* Oxford: Oxford University Press.
- Kassim Ahmad. (1991). *Hikayat Hang Tuah*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mashitah Sulaiman & Mohammad Redzuan Othman. (2015). Kenaikan dan kejatuhan parti-parti berlandaskan Islam di Turki: 1972–2002. *Jurnal Kinabalu*, 21, 41–75.
- Ozay, M. & Saltik, E. (2015). The myth and reality of Rukiye Hanim in the context of Turkish Malay relations (1864–1904). *Insan ve Toplum*, 5 (9), 55–74.
- Mohammad Redzuan Othman. (2005). *Islam dan Masyarakat Melayu, Peranan dan Pengaruh Timur Tengah*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Mohd Said Sulaiman. (1930). *Hikayat Johor*. Johor: Johor Government Publishing Office.
- Mohd. Noor Mat Yazid. (2016). Kuasa hegemoni dan kestabilan ekonomi politik antarabangsa. *Jurnal Kinabalu*, 21, 23–37.
- Morley, J.A.E. (1949). The Arab and the Eastern Trade. *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* (JMBRAS). 22, 143–175.
- Nurulwahidah Fauzi. (2011). The religious-intellectual network: The arrival of Islam in the Archipelago. Dlm. Saim Kayadibi (pnyt.). *Ottoman Connections to the Malay World: Islam, Law and Society* (pp. 1–31). Kuala Lumpur: The Other Press.
- Ozay, M. (1990). *Islamic identity and development: Studies of the Islamic periphery: Malaysia and Turkey*. Kuala Lumpur: Forum.
- Ozay, M. (2011). The Sultanate of Acheh Darusslam as a constructive power. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(11), 274–283.
- Ramlah Adam. (2011). *Dato’ Onn: Pengasas Kemerdekaan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Reid, A. (1967). Indonesia diplomacy a documentary study of Atjehnese foreign policy in Sultan Mahmud 1870–1874. *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* (JMBRAS), 42(2), 74–114.
- Reid, A. (2005). *An Indonesian frontier: Achenese and other histories of Sumatra*. Singapore: University of Singapore Press.

- Reid, A. (2005). The Ottoman in Southeast Asia. Kertas Kerja. *Asian Research Institut. National University of Singapore*, 1–16.
- Reid, A. (Feb. 1967). Nineteenth century Pan-Islam in Indonesia and Malaysia. *Association for Asian Studies*, 26(2), 267–283.
- Saadiah Said. (1978). Penglibatan keluarga Alsagoff dalam ekonomi Johor. Latihan Ilmiah, Jabatan Sejarah, Fakulti Sastera dan Sains Sosial, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Siti Hawa Salleh (pnyt.). (1998). *Hikayat Merong Mahawangsa*. Kuala Lumpur: Yayasan Karyawan dan Penerbit Universiti Malaya.
- Sou'yb, J. (1977). *Sejarah Daulah Abbasiah III*. Jakarta: Bulan Bintang.
- Syahrarom Husain (ed). (1950). *Tawarikh Johor*. Singapore: Al-Hamadiah Press.
- T. Iskandar (pnyt.). (1966). *Bustanu's-Salatin*. Bab II, Fasal 13. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*. (1995). Vol. 3. Oxford: Oxford University Press.
- Zainal Abidin Wahid. (1974). Sejarah Melayu. *Dewan Bahasa*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka

